

HACI BEKTAŐ VELÎ

Araştırma Dergisi

GÜZ'2001 / 19

Bayatlar ve Irak Bayatları

Doç. Dr. Ekrem PAMUKÇU

Oğuz ananesine göre “Bayat”, Cihan Fatih Oğuz Han’ın altı oğlundan biri olan Gün-Han’ın oğlu Bayat’tan türemiştir. Oğuzlar X. ve XI. Asırlarda Türk dünyasını temsil eden beş büyük kavimden biri idi. Bu dönemde Oğuzlar Hazar Denizi’nden Sir-Derya Irmağı’nın orta yatağına değin olan yer ile bunun kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. Bayatlar dört Bozok boyu arasında birinci mevkiide bulunan Kayılar’dan sonra gelirlerdi. Toplantılarda, şölenlerde orduda Bayat Beyi’nin yeri, Han’ın sağında ilk mevki idi. Oğuz ordusunun Bozoklar’dan kurulu sağ kolunu Bayat Beyi kumanda ederdi. Şölenlerde Han ve Yabugu ile birlikte koyunun en iyi yerini yiyebilirdi. Diğer Oğuz boyları gibi Bayatların da silah, eşya ve hayvanlarına vurdukları damgaları vardı.

Konunun detayına inmeden önce kaynaklarda değişik manalar ifade eden “Bayat” sözcüğü üzerinde kısaca durmak istiyoruz:

- 1- Bayat: Oğuz dilinde Ulu Tanrı olarak geçmektedir.
- 2- Bayat: Varlıklı, zengin, bol nimetli manalarına gelmektedir.
- 3- Bayat: Sahibud-Devle yani “Devletlü” manasıyla ifade edilmektedir.
- 4- Bayat: Taze olmayan, zamanı geçmiş, şeklinde izah edilmiştir.
- 5- Bayat: Düşmana karşı gece akınları manasına gelmektedir.
- 6- Bayat: Türk musikisinde bir makam ismidir.
- 7- Bayat: Oğuz Han’ın torunu, Gün Han’ın oğludur.
- 8- Bayat: Cihana yayılmış büyük bir Türk boyunun adıdır.
- 9- Bayat: Irak’ın güney bölgesinde eski Vasit yakınlarında bulunan bir kalenin adıdır.
- 10- Bayat: “Bayaut” çoğulu Bayatlar şeklinde gelmektedir.

Selçuklu idaresinde Oğuz Türkmen fetihlerine katılarak Sir-Derya’dan Ege kıyılarına kadar uzanan Türk İmparatorluğu’nun kurulmasında rol almışlar; büyük bir kısmı göçmeyerek Sir-Derya dolaylarında kalmışlardır.

“Moğol Tarihi” adlı eserin sahibi C. Dohsson, Bayatların Kanglı Kabilesi’ne mensup olduklarını ileri sürmektedir.

Kaşgarlı Mahmut'a göre ise Kanglılar, Oğuz Boylarından birini teşkil etmektedirler.

Kaynaklarda sıkça adı geçen ve Harzim Devleti tarihinde önemli biri olan Bayat Aşireti reisinin kızının (Terkan Hatun) Kanglı'ya mensup olduğu kaydedilmektedir.

Camiut-Tevarih adlı ünlü eserin sahibi Reşiduddin, mezkûr eserinde zikrettiği bir çok kabilenin isimleri X. asırdan önceki Moğolistan'a ait tarihi belgelerde görüldüğü ifade edilmektedir.

Z. Veli Togan ise bu konuda şöyle demektedir: *Kuzeyden ve kuzey doğudan kalkıp gelmiş ve güneye yerleşmiş olan "Uyrat-Uygurlar", "Kayat-Kayılar", "Kanıklıyut-Bayaut-Bayatlar" isimlerini taşıyan kabileler aslen Türk olup Cengiz Han'ın ortaya çıkışına kadar Moğollaşmış ancak buna rağmen Türk ananelerini de tamamen unutmamış oldukları anlaşılıyor...*

Doğu Oğuzlardan olan Bayatlar, Moğollar arasın Moğol, Oğuz ve Kimaklar arasında Türk kabilesi sayılmışlardı. Türk ve Moğol kaynaşmasının bu dönemde hız kazandığını, ilişkilerin arttığını kolayca görmekteyiz.

Bayatların Cengiz Han ile ilişkileri hakkında,kaynaklar değişik ve farklı bilgiler vermektedir. Bazı kaynaklar Cengiz Han'ın Bayatları köle olarak istihdam ettiğini iddia ederken, bazıları da aksi fikir ileri sürerek Bayatların köle değil; Cengiz Han tarafından hatırı sayılı bir muamele gördüklerini ifade etmektedir.

Şarkiyatçı Y. Vlamidirtsov "Moğolların İçtimai Teşkilatı" adlı eserinde şu bilgiye yer vermektedir: *"Cengiz Han orduda bazı kimselere mükafat dağıtmak istemektedir. Bu konuda, yakın adamı Bayatlı Vangur'dan fikrini sorar. Bu zat Cengiz Han'a: Bu konuda fikrimi soruyorsunuz, bence bugün bu mükafatı en çok, kardeşlerim olan ve değişik kabileler arasına dağılmış olan Bayatların hakkıdır, der."*

Yine aynı kaynakta Moğolların Gizli Tarihi"ne atfen şu bilgiyi aktarmaktadır. *"Bayat Kabilesi kollarından biri, Cengiz Han'ın mensup olduğu kabilenin (Unagan-Boğolu) yeni kölesi idi.*

Y. Vlamidirtsov'un bahsettiği Bayatların ataları hakkında aynı kaynakta dikkat çeken bir efsaneye rastladık:

"Alon-Gao'nun kocası (Dobun-Mergen) bir gün avlanırken "Uryanhat" kabilesinden birine rastlar, bu zat tarafından kendisine ikram edilen geyik etni alır. Bir müddet sonra (Dobun-Mergen) Bayaut Kabilesi'nden "Ma'arix" adında biriyle karşılaşır. Bunun yanında bir de küçük erkek çocuk bulunmaktadır. Yoksul ve son derece muhtaç olan Bayatlı Ma'arix geyik etine karşılık küçük çocuğu Dobun-Mergen'e verir". İşte Reşiduddin'e göre Cengiz Han'ın mensup olduğu kabileye kölelik yapan

Bayautlar, bu çocuğun neslinden türemiş kimselerdi. Diğer kaynaklar da tarandığında Bayautların Cengiz Han ve kabilesine köle değil; onlara hami olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

BAYATLARIN ANAYURLARI:

Bayatların anayurtları hakkında kaynaklarda pek çok bilgiye rastlanmaktadır. Bunlardan, ünlü bilgin C. Dohsson mezkûr eserinde Bayatların, Baykal Gölü'nün güneyinde Ceyda Nehri kenarında ikâmet ettiklerini yazmaktadır.

Daha önce, C. Dohsson'un Bayatların Kanglı Kabilesi'ne mensup oldukları ile ilgili düşüncelerini aktarmıştık. Aynı bilgin, Kanglılar ile ilgili bilgileri aktarırken şöyle demektedir:

“Kanglılar, Terkan Hatun'un evlenmesiyle, Harizm Gölü ile Hazar arasında bulunan kumsal istaplardan kalkıp Harizm iline yerleşmişlerdi. İleride Bayatlar ve Harizm-Şahlar konusuna değinirken bu hususa biraz daha açıklık getireceğiz.

Ebu'l Gazi Bahadır Han ise konuya daha değişik bir açıdan bakarak şöyle demektedir: *“Bayatlar çok sayıda oruklardan meydana gelirler. Bunların en önemlileri, Cey Adin Nehri kenarında ikâmet eden Ceyadin Bayautlar ile Mergin Bayautlarıdır”*

Ancak bazı yazarlar, Hıta'ların Moğolistan'a hakim oldukları devir içerisinde Çin kaynaklarının 18 kadar aşiret isminden söz ettiği, bu 18 aşiret içerisinde Bayatlar dahil bir çok kabilenin isimlerinin geçmediğine dikkat çekmektedir.

Reşiduddin de Cao-Bişi adlı Çin kaynağında zikredilen birkaç kabile isimlerinin X. asırdan önce Moğolistan'a ait belgelerde de mevcut olduğunu kaydetmektedir. IX. ve X. asırlarda kuzey doğudan kalkıp gelmiş Moğolistan'a yerleşmişlerdir. Z. Veli Togan'ın da belirttiği gibi o zaman için hangi kabilenin ana dilinin Moğolca ya da Türkçe olduğunu tespit etmek imkansızdır. Çünkü bir çok kabile her iki dilde konuşabilmişlerdir.

Moğolistan'daki Bayatlar hakkında bir başka kaynak biz şu bilgileri aktarmaktadır. Moğol kabileleri o dönemde belirli yerlerde ikâmet ederlerdi. Yani, her kabilenin belirli bir iskân yeri vardı. Buna mukabil dağınık ve devamlı hareket halindeki kabileler de bulunmaktadır. Bu kabileler bazen başka yabancı kabilelerle hareket ederlerdi. İşte Bayatlar, bu dağınık kabile örneğini teşkil eden kabilelerden sadece biriydi.

Bu dönemde Bayatların bir kısmının Cengiz-Han ile diğer kısmının ise Taycutlarla göç ettikleri kaydedilmektedir.

Bayatlar, diğerk Türk kabileleri gibi bir çok nedenden dolayı anayurtları Türkistan'ı terk ederek batıya göç etmişler ve geldikleri ülkenin uluslarıyla kaynaşarak bazıları zaman zaman anadillerini unutmuştur. Ama bunun yanında örf ve anelerini koruyabilmişlerdir.

BAYATLAR VE HARİZM-ŞAHLAR:

HARİZM:

Türkistan'da Hazar Denizi, Aral Gölü ve Ceyhun Irmağı arasında yer alan geniş bir bölgenin ismidir. Tarih boyunca bir çok büyük devletler kurmuş olan Türkler burada Harizm Devleti'ni kurmuşlar. Gittikçe büyüyen ve gelişen bu devletin sınırları Ceyhun Irmağını aşarak doğuya ve batıda Irak'a kadar uzanmıştır. Hicri V. yüzyılın başlarından VII. yüzyılın başlarına dek süren Harizm saltanatının en önemli ve büyük hükümdarı hiç şüphe yok ki Kutbuddin II. Muhammet'tir.

Sultan Kutbuddin II. Muhammet'in (1200-1220) babası Sultan Alaüddin Tekiş Han (1172-1200) Türk büyüklerinden Bayat aşireti reisi Cin-Gişi Han'ın kızı Terkan Hatun ile evlenmiş be evlilikten M. Kutbuddin dünyaya gelmiştir.

Bu konu hakkında Bağdatlı M. el-Munşi en-Nesevi şöyle demektedir: "Terkan Hatun, Yemak kabilesinin bir kolu olan Bayaut aşiretinin kralı büyük Türk Cin-Gişi Han'ın öz kızıdır. Bir kral kızının Alaüddin Tekiş gibi bir kralla evlenmesi o dönemde büyük yankılar uyandırmış, ülke boydan boya yoğun şenliklerle ve muhteşem bir düğüne sahne olmuştur".

C. Dohsson ise bu konuda: "*Terkan Hatun Kanglılardan Bayat Kabilesi reisi Cin-Gişi Han'ın kızıdır*" demektedir.

Burada, Cin-Gişi'nin kral mı, yoksa reis mi olduğu sorusu karşımıza çıkmaktadır. Ünvanı ne olursa olsun gerçek olan şey, bu zatın o dönemde Bayat aşireti gibi soylu bir topluluğun başında olması olgusudur. Diğerk bir önemli husus ise güçlü Harizm Sultanı A. Tekiş Han'ın evlenme hususunda Bayat Kabilesini tercih etmesi hususudur. Sultan bu tercihi, bizce, bu aşiretin o dönemde ne denli kıymetli, itibarlı ve güçlü olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Bu evlenme hadisesi bir yerde Bayatların kaderini değiştirmiştir. Artık adları daha çok duyulmaya ve daha çok zikredilmeye başlanmıştır.

Terkan Hatun'un kocası Sultan Alaüddin Tekiş Han'ın ölümü ile tahta oğulları Sultan Muhammet geçer. Bu sırada Terkan Hatun'unu da himaye ve teşvikleri neticesinde Bayatlar ve diğerk Türk kabileleri Harizm'e akın ederek Sultan'ın has adamları onumuna geçerler.

Terkan Hatun'un yakınları olan, dolayısıyla da Sultan Muhammet'in dayızadeleri olan Bayat aşiretinin önde gelenleri, Sultan tarafından devletin ve ordunun en önemli kademelerine yerleştirilirler.

Bu dönemde pek çok eyaleti, Bayatların idare ettiğini görüyoruz.

Kaynakların verdiği bilgiye göre, yine bu dönemde ele geçirilen ülkelerin en verimli ve en güzel toprakları Bayatlara tahsis edilmiştir.

Terkan Hatun'un ülke yönetiminde büyük ağırlığı ve etkisi vardı. Devlet kademelerindeki atamalarda söz sahibiydi, özel yetenekli ve dirayetli yedi kâtip "Danışma" ile kolektif çalışırdı. Terkan Hatun'un mührü, "Din ve dünya hamisi, dünyadaki bütün kraliçelerin kraliçesi" şeklinde yazılıydı.

Valide Sultan, resmi yazışmalarda "Lütfü ilahi benim ilticagahimdir", "Hüdâvandu-Cihan" şeklinde simgeler kullanırdı.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Valide Sultan devlet ve ordu atamalarında bir hayli söz sahibi idi. Mesela, eyaletlerden birine, biri Valide Sultan'dan diğeri Sultan Muhammet'ten iki atama emri geldiğinde yazılan tetkik edilerek en son tarihli yazı işleme konularak emir yerine getirilirdi.

Bayat Aşireti'ne mensup olan Valide Sultan'ın bazen oğlu Sultan'la dahi ters düştüğü ve onun hoşnut olmadığı konulara el attığı ve bunlara benzer pek çok menfi icraatları tespit edilmiştir.

Bizi bilgilendiren, Bayatların bu dönemdeki konumları, devlet nezdindeki etkinlikleri ve rolleridir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Bayatlar, bu dönemde adeta altın çağlarını yaşıyorlardı. Geçmişe nazaran çok daha rahat, çok daha müreffeh bir hayat yaşıyorlardı.

Güç ve cesaretlerini büyük ölçüde Valide Sultan Terkan Hatun'dan alan Bayatları devletin idarî, askeri ve siyasi pek çok alanda görmek mümkündür.

Harizm Devleti'nin en son hükümdarı Celâleddin Harizm Şah (ö.1231) döneminde Cengiz Han tarafından ortadan kaldırılmasıyla Bayatlar çok ağır bir darbeye maruz kalırlar. Maddi manevi pek çok zayıt veren Bayatların büyük kısmı Irak'a, özellikle Kerkük bölgesine gelerek, daha önce de buraya gelen kardeşleri diğeri Bayatlar ile kaynaşarak burayı kendilerine yurt edinirler.

IRAK BAYATLARI:

Irak Bayatları, genellikle, Kerkük bölgesinde bulunmaktadır. Irak Türklerinin ekseriyeti onlara mensuptur. Bir çok tarihçi de, Irak Türklerinin Oğuzların Bozok koluna mensup Bayat boyundan oldukları hususunda hemfikirlidir.

Irak'taki Bayatların Kerkük bölgesine yerleşmiş olmalarına rağmen Bağdat'ın güney doğusunda Tıp Çayı'nın kaynağına yakın yerde bulunan Bayat Kalesi ve Beyliği tarihçilerin dikkatini çekmektedir.

Bayat Kalesi'nin bulunduğu bu yöreden bahseden ilk eski kaynak *"Ta'cul Arûs"*tur. Kaynak, bölge ile ilgili bize şu bilgiyi aktarmaktadır: *"Bayat, Vasıt yakınlarında bir bölgedir. İzzuddin Hasan b. Muhammed el-Bayat-ı el-Vasitî de bu yöreye mensuptur."*

El-Cuveyni ise *"Cihanguşay Tarihi"* adlı eserinde: *"Bayat, Bağdat'ın güney doğusunda Luristan'a giden yolda yer alan bir kasabadır"* der.

"Kamus'ul-Muhit" adlı eserin sahibi Firuz Abadi de bu konuda: *"Bayat, Vasıt yakınlarında bir sancak adıdır"* der.

Prof. Dr. Faruk Sümer, Irak Türkmenleri hakkında bilgi verirken şunları kaydetmektedir: *"Bu ülkede Türkmenler bilhassa Musul bölgesinde yaşıyorlardı. Sultan Muhammed Tapar ve oğlu Sultan Mahmut zamanlarında Basra'da büyük emirlerden Ak-Sungur el-Bayat adlı bir emir vardı. Mütad'ın hilafına bu emirin kavmi hüviyeti belirtilmemiş olduğundan el-Bayat-i nisbesinin bizim Bayat boyundan geldiği hususunda şüphe etmek caizdir. Ancak bu kelimenin başka bir şekilde izahı da pek mümkün olmuyor. Bağdat'ın güney doğusunda Badara'ya bağlı Bayat Kasabası'nın adı ancak XVII. yüzyıldan itibaren görülebiliyor... Diğer taraftan Bağdat'ın güney doğusunda Tıp Çayı'nın kaynağına yakın bir yerde bulunan, İran'ın Luristan Eyaleti'ndeki Bayat Kalesi'nin taşıdığı adın, o zamanlarda mevcut olmadığı anlaşılıyor. Hamdullah-ı Kazvini'de bu kale XII. yüzyılın sonlarındaki hadiseler münasebetiyle geçiyor. O zaman kalenin hakimi bir Türk idi. Bu zamanlarda söz konusu bölge ile Huzistan'ın Avşarların elinde olduğunu biliyoruz. Bu izahlar ile bu kabilenin adını Bayat boyundan almış olması pek muhtemeldir."*

Yukarıda değindiğimiz Bayat Beyliği ismi 629/1231 olaylarında da geçmektedir. Moğolların şehri zor ve diğer sınır bölgelerine ulaşmaları ihtimalini göz önünde bulunduran Abbasi Halifesi I. Mustansır (1226-1242) asker toplamaya başlamış ve bütün emirlere hazırlıklı olmalarını bildirmiştir. Bunun üzerine Erbil Atabeyi Muzaffereddin Gök-Börü'nün komutası altında hareket eden ordu kumandanları arasında Şemseddin Kıran, Alauddin İldeniz, Bahauddin Ergiş ve Bayat Reisi Feleküddin vardır.

Aynı kaynakta, Bayat liderlerinden Fahrüddin Ömer b. İshak ed-Duraki'nin H.648 yılında vefat ettiği ile ilgili bir kayıt daha mevcuttu.

Bu belgelerden Kerkük'ün o dönemde liderlerinin yoğun olarak bulunduğu bir siyaset ve zeamet bölgesi olduğu anlaşılıyor.

İlk Osmanlı idare usulü kayıtlarına bakıldığında, Hille, Zengiabad (Kifri), Rumahiye, Çüngüle, Karadağ, Derne, Derteng, Samavat, Ceylan, Kazaniye, İmadiye vs... sancaklar arasında "Bayat" adında bir sancaktan da bahsedildiği görülür.

Sözünü ettiğimiz Bayat Sancağı, ferman ile tayin edilen bir emirin idaresinde idi. 973/1565 tarihili aşağıdaki hüküm-ü şeriften de anlaşıldığına göre Bayat Emiri Hasan'ın Basra Muhafazasına (valiliği) tayin olmuş ve kendisine şu emir verilmiştir:

"Bayat Beyi Mir Hasan'a...Hükmü haliyle Basra'nın hıfzı haraset-i mühimmatondır. Sancağın Bayat askeri ile vârub Basra'nın muhafazasında bulunmanı emredüp buyurdum ki tehhür etmeyüp sancağın cümle askeriyle Basra'ya varup Beylerbeyisinin vechü münasip göreceği üzere muhafaza hizmetinde olasin. Fi 19 Recep 973/1565"

Bayat Beyi Emir Hasan'a gönderilen diğer bir hüküm-ü şerif de: *"Basra yoku üzerinde vaki A'vrene nam mevzi maruf ve muhataralı bir yer olup oyende ve revende "gelen-giden" ziyade müzayaka çektikleri bu mevzide oturup hıfzu harasette olman memleket ve vilayete enfa "çok yararlı" olduğu ilam olunmağın sana 20.000 akçe terakki inayet edip ve mevzi-i mezburada oturup hıfzu harasette olan emridüp buyurdum ki emrim üzere sancağına müteallik aşiretinle zikrolunan mevzude oturup gereği gibi hıfzu haraset idüp oyende ve revendeye zarar eriştirmemek babında enva-ikdam ve ihtimamın zuhura getüresin ki hizmetin mukabilinde dahi ziyade inayetlerime mazhar olasin – Basra Beyi'nin adamı Nasih Bedmodaya verildi. Fi 15 Ramazan 973/1565".*

Bayatların, Irak'a gelişleri ile ilgili bilgiler çeşitlidir. Selçuklular veya Osmanlılar zamanında Irak'a geldikleri söylenmektedir. Bizce en müsait bilgi, Bayatların Selçuklular devrinde buraya gelmiş olmalarıdır. Bir de Bayatların Moğolların önünden çekilerek, Irak'a gelerek güney ve kuzey bölgelerinde yerleştikleri tarzda bir görüş vardır. Güneydekiler zamanla dillerini unutmuş, Kerkük bölgesindekiler ise dillerini, örf-adetlerini ve milli karakterlerini muhafaza etmişlerdir. Meşhur Iraklı tarihçi Abbas el Azzavi, Bayat'ın eskiden beri Irak'ta yerleşen Türk aşiretlerinden olduğunu, liderlerinin hükümet nezninde yüksek mevkileri bulunduğunu kaydetmektedir.

İbrahim b. Sıbgatullah b. el-Haydari "Unvanul-Mecd" adlı eserinde: "... Bayat, aşireti ise Türk'tür... Sultan Murat Rabi (dördüncü) ile Irak'a gelmişlerdir" demektedir.

Biz de, Iraklı Türkmen tarihçi Şakir Sabir Zabıt gibi daha gerilere giderek, Bayatların Irak'a gelişlerinin, Abbasilerin ilk dönemlerinde Irak'a gelen Türk dalgaları ile olduğunu, bu Buvayhi, Selçuklu, Moğol ve Türkmenlerin teşkil ettiği birinci dalganın

Irak'ın güneyinde, ikinci dalganın güney ve kuzeyine, üçüncü ve dördüncülerin ise tamamıyla kuzeye yani Kerkük bölgesine gelip yerleştiklerini söylüyoruz.

G. J. Edmond, Türk tarih öğrencileri ile Irak Türklerinin menşeleri hakkında yaptığı tartışma sonunu şöyle özetlemektedir.

- 1- Büyük Selçuklular tarafından Anadolu'dan getirildikleri,
- 2- Timur tarafından esir alınmış ve Erdebi Şeyhi Sultan Hoca Ali'nin araya girmesiyle ölümden kurtulmuş olan yüz bin Türk esirinin soyundan geldikleri,
- 3- Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1512-1566 yılları arasında Bağdat yolunu korumak için Anadolu,dan getirilmiş Türkler oldukları,
- 4- Şah İsmail'in 1730-1747'de Meraga'dan getirip yerleştirdiği Türklerin soyundan geldikleri.
- 5- Nadir Şah'ın 1730-1747'de Azerbaycan'da tesis ettiği garnizonlardaki Türklerin evladı oldukları gibi görüşlerini ileri sürmüştür.

1820'de Bayatların yaşadıkları bölgeyi gezen Ceymiş Rice, Bayat toprağının düzlük olarak, Kifri tepelerinde başlayıp Çimen'e dek uzandığını, bunların????? Türk boylarının oturduğunu?????Karkuş adıyla anılan reisleri Hasan'ın kendisini yemeğe davet ettiğini, bölge topraklarının ferman ile Sultan tarafından kendilerine verildiğini devlete vergi vermediklerini yalnız Bağdat eyaletine asker vermek suretiyle yardımda bulduklarını, Nadir Şah'ın çok sayıda Bayatlıyı Horasan'a gönderdiğini, Bayatların icabında 1000 atlı çıkarabileceklerini bildirmektedir.

Münşi el-Bağdadi 1237 yılında bölgeye yaptığı bir ziyareti şöyle aktarmaktadır:

"Bayat Aşireti Kifri ile Tuzhurmatu arasında bir bölgede yaşamaktadır. Bin hanenin bulunduğu bu köyde, halkın tümü Türkçe konuşuyor. Halkın bazısı Şii bazısı Sünni'dir. Çok kıymetli atlara sahiptirler".

1917'de İngilizler tarafından Irak'taki Türkler hakkında hazırlanmış olan gizli raporda, Bayat Türkleri hakkında şunlar kaydedilmiştir:

"Bayatlar, Türkçe ve Arapça konuşurlar, hayvan beslerler. Sayıları on bin evdir. Kifri'den Karatepe ve Tuz'a kadar olan bölgede yaşarlar. Oymakları Elbu Ali Abdüssultan'dır. 800 evdirler. Bestamlı reisleri Abid B. Abbas'tır. 100 evdirler. Elbu Bekir Ahmed reisleri Faris Beydir. 108 evdir. El-Hasan, reisleri Mola Mehmet ve Hüseyin Kadir'dir. Hasan Harliye reisleri, Mehmet Şubat, Elbu Hasan, reisleri Süleyman

Bey, Elbu Vali, reisleri Hebiş Bey, Eldelâluh, Muhammedulhasun ve Abdullah b. Sultan Bey, El-Vezat, reisleri Hasan el-Şebbas'dır.

Buraya kaydedilmiş olan oymak isimleri bizim için şüphelidir. Çünkü bu isimlerin hemen hepsi Arapça'dır. Türk kaynaklarına göre tespit ettiğimiz asılları aşağıda kaydedilmiştir. Yukarıda Bağdat'lı Münşi Ahmet b. Muhammet ile bugünün Arap tarihçisi Abbas ul-Azavi'den naklettiğimiz kısımlardaki bilgiler, İngiliz raporunda siyasi ve özel maksatlarla düzenlendiğini ve itimada değer mahiyete olmadığını göstermektedir.

Bugün Irak'ta yaşayan Bayatların büyük kısmı şehir ve kasabalarda dağınık bir halde yaşamaktadır. Buna sebep, ilk konuşmalarını muhafaza etmeleri ve bir de oturdukları köylerin susuz ve ekinlerin yağmura bağlı oluşlarıdır. Bayatların hayatı ekinlerine, ekinlerin varlığı da yağmura bağlıdır. Yağmuru almayan veya az olan yıllar, Bayatlar, verimli topraklara göçmeye mecbur oldular.

Göç yerleri, Bayatlarla meskûn köy ve kasabalardır. Bir kısmı ikinci ve üçüncü yılda yurtlarına dönerler. Yerlerinden hoşlananlar ise oralara yerleşirler. Dağınık ve göçer Bayatlar çoğunlukla öz dillerini unutmuşlardır. Bayat oldukları ancak soy adlarından belli olur. Bunlar, Bağdat, Hanekin, Kenan ve Diyale, Erbil, Hadise, Rumeyse, Kuşçu, Telafer gibi yerlerdir. Sayıları oldukça kabarıktır.

İkinci kısım toplu halde şehir ve kasabalarda yaşayan Bayatlardır. Kerkük, Horça, Tuzhurmatu, Kifri, Karatepe bölgeleri Hamrin Dağları'na kadar kaailen Bayatlarla meskûndur. Köylü Bayatlar aydın kimselerdir. Azze ve Udeyh Arap kabileleri bölge komşusu oldukları için onlarla Arapça konuşurlar. Onlara kız verip alırlar. Çok defa bu Arap kabileleri koyun sürülerini özel anlaşma uyarınca Bayat yaylalarında otlatırlar.

Kerkük bölgesindeki köylü Bayatların sayısı -güvenilebilirse- resmi kaynaklara göre, 170455'tir. Bayatlar ekinle geçinirler. Koyun sürüleri beslerler. Köy evleri kerpiçten yani Anadolu karakteri taşır.

Oymakları ve kolları, yukarıda İngiliz raporunda kaydedildiği gibi Arapça değil; Türkçe'dir. Bunlar bazen baba ve dede adlarıyla isimlendirilmişlerdir. Pirahmetli, İzzedinli, Allı Ballı, Alimusa, Mahmutlu, Faris Bey, Kadılı, Abudlu, Zengüllü, Sayatlı, Albuhasan, Alburiza, Karanazlı, Biravuçlu, Hasdarlı, Emirli, Kalaylı, Keremli, Doblal, Şohorlu, Süleymanbey, Serhanlı, Kuşçu gibi isimler taşımaktadır. Kerkük havalisinde Bayatların oturdukları köy sayısı 65'tir. Çardaklı, Yenier, Muratlı, Karatepe başlıcalarıdır.

Kaynakça:

- El-Azzavi Abbas Tarihu'l-Irak Beyne İhtilaleyn, VIII. Cilt, Bağdat 1956.

- ❑ El-Haydari Sıbgatullah, İnavanu'l-Mecd fi Beyan Ahvâl-i Bağdat ve'l-Basra ve Necid
- ❑ G. J. Edmond, Kurds, Turksh and Arabe Londra 1957.
- ❑ Rice Ceymis, Rihlatu Rice (Arapça)
- ❑ El-Firuz Abadi, Mecduddin Muhammet, el-Kamusu'l-Muhit, Kahire 1952.
- ❑ Togan Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul-1946.
- ❑ El-Munşi Muhammet en-Nesevi, "Siretu Sultan Celaluddin b. Sultan Muhammed b. Tekiş" Kahire 1953, Thk: Hafız Hamdi.
- ❑ Zabit, Şakir Sabir, 1-Bayat Aşireti Hakkında Bir Araştırma, Bağdat-1965. 2-Tarih es-Sadaka Beynel – Irak ve Türkiye Bağdat 1955.
- ❑ Sümer Faruk, X. Yüzyılda Oğuzlar, D.T.C.F Dergisi, XVI, Ankara.
- ❑ İbnu'l-Futî, Kemaluddin, el-Havadis el-Camia, Tah: Mustafa Cevad, Bağdat 1963.
- ❑ Mustafa Nuri Paşa, Netaicu'l-Vukûat
- ❑ Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, İstanbul 1924.
- ❑ Kaşgarlı Mahmut, Divanu Lûgati't-Türk, ter:Besim Atalay. T.D.K, İstanbul.
- ❑ Ebu'l-Cazi Bahadır Han, Şecere-i Türk, Ter: R. Nur, İstanbul.
- ❑ Şemseddin Sâmî, Kamus-i Türk, İstanbul 1312.
- ❑ Ez-Zebedi M. Murtaza, Tacu'l-Arûs, Tahk: Ali Hilali, Kuveyt 1868.
- ❑ C. Dohsson, Histoire des Mongolos. Ter: Moğol Tarihi, İstanbul 1342.
- ❑ Reşidüddin Fazlullah, Camiût-Tevarih Mz., Arapça Ter: M. Sadık Neşet. 1960.
- ❑ Deunines, Hunların, Türklerin, Moğolların ve Sair Tatarların Tarihi-Umumiyesi. Ter: Hüseyin Cahit Yalçın
- ❑ Y. Valdimirtos, Moğolların İçtima-i Teşkilatı Ter:Abdülkadir İnan

DİPNOTLAR

1 Kaşgarlı Mahmut, Divanu Lûgati't-Türk, 128, neşr: Muallim Rifat, İstanbul. Ter: Besim Alay, T.D.K İst. 1976

Türk Ansiklopedisi (Bayat Maddesi).

Şecere-i Türk (Kısaltılmış) Türkçe ter: R. Nur s.32

Ş. Sami, Kamus-i Türki,/ 227

Luvys Ma'luf, el-Müncid, /, 53, Beyrut, 1956.

Türkçe Sözlük (T.D.K.) s.96, Ankara, 1959.

Şecere-i Türki, s.31

Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., /56 ve ///, 128.

Ez-Zebidi M. Murtazaacul-Arus,/531, Thk. Ali Hilali, Kuveyt, 1868.

Z. Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, s.67, İstanbul, 1946.

C. Dohsson, Histoire Des Mongolos, Türkçe ter: "Moğol Tarihi", s.92, Matbaai Amire, 1342.

Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., s.56

Şecere-i Türk s.41

Reşidüddin Fazlullah el-Hamadani, Camiût-Tevarih, Mz, I, Arapça ter:, s.281, 282, 283.

Z. V. Togan, a.g.e., s.67

Deuines, Hunların, Türklerin, Moğolların ve sair Tatarların Tarih-i Umumiyesi, Türkçe ter: Hüseyin Cahit Yalçın, I, s.26.

Y. Vlamidirtsov, Moğolların İçtimai Teşkilatı" Türkçe ter: Abdülkadir İnan, s.19-102.

Y. Vlamidirtsov, a.g.e., s.103.

Y. Vlamidirtsov, a.g.e., s.126.

Y. Vlamidirtsov, a.g.e., s.128.

C. Dohsson, a.g.e., s.14-15.

C. Dohsson, a.g.e., s.92.

Şecere-i Türk, s.60.

Z. Veli Togan, a.g.e., s.61

Z. Veli Togan, a.g.e., s.67

Y. Vlamidirtsov, a.g.e., s.98.

Y. Vlamidirtsov, a.g.e., s.98.

Muhammed el-Munşi en-Nesevi, Siretu Sultan Celaluddin b.Sultan Muhammed b. Tekiş, s.42.

C. Dohsson, a.g.e., s.29.

Muhammed el-Munşi, a.g.e., s.42

Muhammed el-Munşi, a.g.e., s.42

Muhammed el-Munşi, a.g.e., s.42

Muhammed el-Munşi, a.g.e., s.42

Şaki Sabir Zabıt, Bayat Aşireti Hakkında Araştırma, s.29, Bağdat, 1965.

Şecere-i Türk, s.22

ez-Zebidi, a.g.e., I, s.531

el-Cuveyni Alauddin, “Tarih-i Cihanguşay”, I, s.293.

Firuz Abadi, Kamusu'l-Muhit, I, s.295.

Faruk Sümer, Oğuzlar, S.232-233.

İbnu'l-Futi Kemaluddin el-Havadis el-Camia ve't-Tecarubun-Hafia fi el-Mia es -Sabiâ, s.27.

İbnu'l Futi, a.g.e., s.254.

Mustafa Nuri Paşa, Netaicu'l-Vukuat, I, s.131.

Ahmet Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri, 966-1200.

Ahmet Refik, a.g.e., s. 74

Şakir Sabir Zabıt, Tarih es-Sadaka Beyne'l-Irak ve Türkiya, s.105, Bağdat, 1955.

Abbas el Azzavi, Tarihu'l-Irak Beyne İhtilaleyn, I, s.541.

Sıbgatullah b. el-Haydari, Unvanu'l-Mecd fi Beyan Ahval-i Bağdat ve'l-Basra ve Necid, s.120.

48Ş. S. Zabıt, Bayat Aşireti Hakkında Araştırma, s.38, G. J. Edmond, Kurds, Turksh and Arabe, s.265-267, Londra-1957

G. J. Edmond, Kurds, Turksh and Arabe, s.265-267, Londra-1957.

Ceymiş Rice, Rihlatu Rice Arapça ter. s.27

M. el-Muaşı, s.54

Takrir Sırrı li İdaretül İstibaratül Biritaniyye, Anil-Aşain ve's-Siyase, s.40,
Bağdat-1958.

Ed-Delilu'l-Am Li Tescil-l Nufus el-Am li seneti 1959, el-Cumhuriyye
emdrakiyye, s.289,291,292,293.